

Pressupòsits i implicacions glotopolítiques de la normativització lingüística

KLAUS BOCHMANN
Universitat de Leipzig

Inicialment, vaig estar dubtant sobre si havia d'acceptar la proposta de conferenciar sobre un tema que darrerament només he tractat de passada. Pensava que, teòricament, ja ho havia escrit tot sobre aquest tema als anys vuitanta. Sobretot, pensava que seria presumptuós parlar sobre la normativització i les seves implicacions socials i sociolingüístiques davant d'un públic que està plenament bolcat en la pràctica de la normalització i normativització, i que segurament coneix molt millor que jo aquesta temàtica. Però llavors vaig pensar que seria una oportunitat per abordar en aquest cercle un tema fonamental per a mi que considero d'allò més important: com podem, com a lingüistes, ajudar a superar els problemes existencials del nostre temps? A alguns de vostès segurament els passa com a mi: es fa complicat dormir tranquil·lament quan es pensa en la destrucció dels nostres mitjans de vida, en les noves guerres que es lliuren cada dia, i en l'armament militar que mai no havia arribat a nivells tan vergonyosos; quan es pensa en com la democràcia és trepitjada i l'autoritarisme prospera, i en com els partits nacionalistes i feixistes reben cada vegada més influència, etc. He d'admetre que també vaig acceptar la proposta per un sentiment de solidaritat amb l'assumpte català i els presos polítics i exiliats catalans del nostre temps, de la mateixa manera que el meu amic Georg Kremnitz va dedicar el seu últim llibre sobre el renaixement occità i català.¹

Som lingüistes i no polítics, però dediquem totes les nostres vides a l'instrument més eficaç per a fer política: la llengua. I en vista de l'avanç de la intralingüística o lingüística sistemàtica i formal a les universitats, almenys en les alema-

1. Georg KREMnitz, *Katalanische und okzitanische Renaissance. Ein Vergleich von 1800 bis heute*, Berlín i Boston, De Gruyter, 2018. La dedicatòria és: «En memòria dels presos i emigrants polítics catalans dels nostres dies».

nyes, em sembla que ocupar-nos de les implicacions polítiques de l'ús oficial de la llengua pren encara més importància.

Centrem-nos en el tema principal de la meua intervenció. L'abordaré des d'un enfocament teòric.

La normativització, com un aspecte de planificació lingüística, és sens dubte un tema altament polític, encara que de vegades no ho sembli i diversos aspectes particulars tinguin una aparença tècnica. Les normes, de qualsevol tipus, sempre han constituït un fenomen en la societat, raó per la qual en realitat sempre estan caracteritzades per un determinisme polític. Indiscutiblement, hi ha la *language engineering*, una activitat en què les normes són esbossades a l'escriptori, les nomenclatures són desenvolupades i les regles d'ortografia i ortoèpia són establertes per especialistes. El terme general *planificació lingüística* suggereix, finalment, una concepció tecnicista, de la qual sí que sabem que encobreix el fons polític davant el qual generalment es desenvolupa la pràctica normativa. Això ja ho va assenyalar Einar Haugen, el fundador del concepte de la planificació lingüística, també Joshua Fishman,² i, recentment, Henrique Monteagudo ha aprofundit en aspectes tecnocràtics d'antigues teories sobre la planificació d'un corpus lingüístic.

En efecte, i des d'un punt de vista històric, la normativització, generalment, comença simultàniament o després de la solució de conflictes lingüístics; quan la qüestió de la normalització es planteja i es resol en favor dels seus defensors; en definitiva, quan una varietat lingüística es reconeix com a fonamentalment digna de ser normalitzada. En aquell temps, va ser Antonio Nebrija qui es va comprometre a demostrar precisament això per al castellà, Louis Meigret per al francès, Leon Battista Alberti i Pietro Bembo per a l'italià, Ion Heliade Rădulescu per al romanès, per citar els exemples més coneguts del món romànic. Aquestes primeres gramàtiques gairebé sempre van ser redactades en un context de conflictes lingüístics; van sorgir, finalment, d'enfrontaments polítics que, però, sovint es feien passar per conflictes purament culturals, com van voler fer creure la *Questione della lingua* italiana o les discussions lingüístiques franceses en els segles XVI i XVII. Per a tots aquests casos val la sentència d'Antonio Gramsci, que, en referència al cas italià, va escriure:

2. «Corpus planning, even when it is concerned with the elaboration and codification of nomenclatures, requires political / ideological / philosophical / religious sensitivity and expertise, particularly if the acceptance and implementation of corpus planning are not to be heavy-handed ex post facto impositions upon corpus planning but part and parcel of its ongoing activity from the very outset» (Joshua A. FISHMAN, «Modeling rationales in corpus planning: Modernity and tradition in images of the good corpus», a Joan COBARRUBIAS i Joshua A. FISHMAN (ed.), *Progress in language planning: International perspectives*, Berlín, Nova York i Amsterdam, De Gruyter, 1983, p. 109).

Cada vegada que la qüestió de la llengua apareix, d'una manera o altra, sorgeixen una altra sèrie de problemes: la formació i l'extensió de la classe hegemònica, la necessitat d'establir estretes relacions entre els grups dirigents i les masses nacional populars, cosa que implica reorganitzar l'hegemonia [...].³

Es tracta, en conseqüència, d'organitzar les relacions sociopolítiques en la comunitat respectiva, la qual cosa, a més d'aspectes d'hegemonia i domini, pot implicar la necessitat de garantir l'accés de cercles més extensos a les esferes de comunicació social més importants, de defensar-se contra un poder o forces poderoses que utilitzen una llengua com a instrument de repressió, etc. De totes maneres, es posa de manifest l'adequació del terme *glotopolítica*, que expressa la relació entre el sosteniment de conflictes lingüístics i els processos de normalització i normativització, i que, a diferència del terme *planificació lingüística*, implica en si mateix la dimensió política d'aquests processos.

En general, la circumstància sociolingüística que exigeix una normalització sorgeix de la contradicció entre les necessitats sociocomunicatives d'una comunitat i l'estat actual de la llengua per la qual va optar la política lingüística, o la que estigui a disposició en aquest moment. Es requereix una normativització quan una llengua no té completament, o considerablement, una codificació de la gramàtica, ortogràfica i ortoèpica; que a més no compleix les necessitats lèxiques de la comunicació en la societat respectiva, i per això ha de ser construïda o perfeccionada. És a dir, els dèficits en el lèxic i la codificació de la norma han de ser eliminats. Aquest és el cas de totes les llengües estàndard europees en la seva primera fase d'emancipació o normalització, i això afecta actualment, o afectava fins fa poc, les llengües autòctones en països en desenvolupament, i llengües regionals o minoritàries en estats moderns desenvolupats. També va afectar antigues llengües literàries que havien de ser modernitzades d'acord amb criteris específics —aquí l'hebreu pot servir com a model exemplar—, així com llengües que estan fortament diferenciades dialectalment i per a les quals s'estableix un estàndard comú (per exemple, l'eusquera, el romanx o el ladí). Això també afecta les correccions de llengües que van ser normativitzades fa temps. Atès que aquestes correccions de normes codificades generalment reaccionen als canvis lingüístics posteriorment, la prèviament esmentada contradicció entre les necessitats comunicatives i les normes lingüístiques és, en principi, permanent, és a dir, sempre torna a ressorgir. No cal dir que les correccions de llengües ja normativitzades i la codificació de llengües no codificades o codificades parcialment requereixen un acostament diferent i ofereixen una gamma de mesures pràctiques possibles ex-

3. Antonio GRAMSCI, *Quaderni del carcere*, editat per V. Gerratana, Torí, Einaudi, 1974, vol. iv, quad. 29, § 3.

cepcionalment àmplia. Però, en tots dos casos, es tracta d'ingerències en models de comportament lingüísticocomunicatiu que cauen, llavors, plenament en els dominis de la política lingüística com l'havíem definit anteriorment:⁴ qualsevol tipus d'intervenció per part d'actors socials en els costums comunicatius, en l'hàbit lingüísticocomunicatiu de grups socials que es defineixen per una llengua, és a dir, per una varietat comuna. Això és, certament, una àmplia concepció de política lingüística, que ens obliga, però, a preguntar-nos els motius polítics i, al seu torn, els actors polítics que es troben darrere de totes les activitats de normativització, d'una banda, i a considerar les implicacions socials —els requeriments, els símptomes associats, i les repercussions— de totes aquestes accions de política lingüística per a la pràctica social, de l'altra. Una simple correcció ortogràfica pot, com a simplificació, facilitar la comprensió de l'escriptura per a un públic ampli, però també crear nous obstacles per a la mateixa comprensió. S'evidencia en la reforma del romanès de 1991, quan per raons purament ideològiques es va tornar a la doble grafia *î/â* per a un mateix fonema, reduïda a *î* durant la reforma ortogràfica de 1953, titllada avui dia de «comunista». Així mateix, pot portar una divisió entre intel·lectuals que treballen en l'àmbit de la producció de textos escrits, com va passar amb l'última reforma ortogràfica de 1996 a Alemanya, que va provocar actituds de desaprovació obertes per part de diversos escriptors i escriptores i mitjans escrits. Georg Kremnitz⁵ ha abordat recentment els efectes contra-productius dels projectes de normativització relacionats amb el conjunt occità.

Per la resta, mentre la codificació de normes estàndard en ortografia, ortoèpia, gramàtica i lèxic tenen prioritat per a nosaltres, hem de tenir clar que la planificació lingüística i, especialment, els processos de normativització també inclouen altres terrenys la rellevància política dels quals de vegades és més visible: en concret, la regularització de les normes de terminologies i nomenclatures per a l'Administració, la policia i l'exèrcit, per a la tècnica i la ciència; per a un tema de tal sensibilitat política com l'atorgament o el canvi de noms de llocs, carrers i persones, i fins i tot de noms de països (pensem en el cas actual del nom Macedònia o Macedònia del Nord, que no només oposa grecs i macedonis, sinó també grups polítics als mateixos països), noms d'idiomes (*romanès* vs. *moldau*, *atalà* vs. *valencià*). També són clau en les denominacions de productes i béns, en què, entre altres coses, a més d'informació factual, es pot tractar de falses promeses o enganys coberts per noms il·lusoris. La normativització i la codificació represen-

4. Per a la primera vegada en forma més extensa a Klaus BOCHMANN (ed.), *Sprachpolitik in der Romania. Zur Geschichte sprachpolitischen Denkens und Handelns von der Französischen Revolution bis zur Gegenwart*, Berlín i Nova York, De Gruyter, 1993, p. 7-16.

5. Georg KREMnitz, «Und wenn Normativierungen kontraproduktiv werden? Ein Problem von - nicht nur - dominierten Sprachen», a *Normativierung dominierter Sprachen. Quo vadis, Romania?*, 2011, núm. 37, p. 9-24.

ten, llavors, un camp molt ampli en què de cap manera es requereix només una «tecnologia» lingüística, *language engineering*, sinó també decisions al cap i a la fi polítiques, ja que, finalment, es tracta d'estabilitzar o —desestabilitzar— relacions socials, socioculturals i polítiques. A més, es tracta de l'economia, dels processos de producció i distribució, de l'educació i cultura, de la comunicació entre govern o sistema administratiu i la població o la societat civil, etc. En resum, i des d'un nivell encara més abstracte, podem dir que les normativitzacions contribueixen a reproduir les relacions socials existents, i les estructures de poder en particular. Des d'un punt de vista invers, les demandes per a la revisió o per al maneig de les normes lingüístiques poden posar en qüestió estructures de poder, com, per exemple, a França, on la sobrevaloració de les normes i de l'ortografia de l'idioma estàndard a les escoles i en la societat és criticada i titllada d'elitista i selectiva perquè programa per endavant l'*échec scolaire* i promou la selecció social per a l'admissió a càrrecs públics. La qüestió sobre la difusió social (*implementation*) de codificacions i terminologies tampoc no és un assumpte purament tècnic, sinó que depèn de la importància que rep l'educació general de totes les classes socials, de l'extensió i del tipus de coneixements lingüístics que reben els diferents cercles i capes socials, i en quina mesura els sistemes educatius produeixen autèntics resultats que van més enllà de declaracions programàtiques. Els conflictes lingüístics no acaben amb la selecció i promoció sociopolítica d'una llengua o varietat, sinó que estan profundament lligats als processos de normativització i implementació de normes; són, en el fons, un fenomen constant que acompanya en permanència la comunicació lingüística en la societat.

Ja he indicat, amb l'exemple de l'ortografia francesa, com la normativització pot ser emprada com a instrument de poder. Un testimoni d'un espai que aquí segurament és menys conegut el va deixar l'escriptor rus Vladímir Maiakovski, que va aprofundir en les reformes ortogràfiques de la primera fase de la Unió Soviètica. Lenin i Trotski van considerar que la modernització de la manera de pensar i viure dels pobles musulmans i turcs es veia impedida per l'escriptura àrab tradicional, de manera que van haver d'adoptar l'escriptura llatina. L'any 1939, però, Stalin va ordenar la transició a l'ortografia ciríl·lica, «russa», per a tots aquests idiomes. Va haver-hi grans problemes a l'hora de reproduir ortogràficament els sons, ja que ni l'ortografia llatina ni la ciríl·lica no tenien equivalents corresponents. El suplici que va suposar la simple imposició del ciríl·lic sobre aquests idiomes queda representat en la caricatura de Maiakovski.

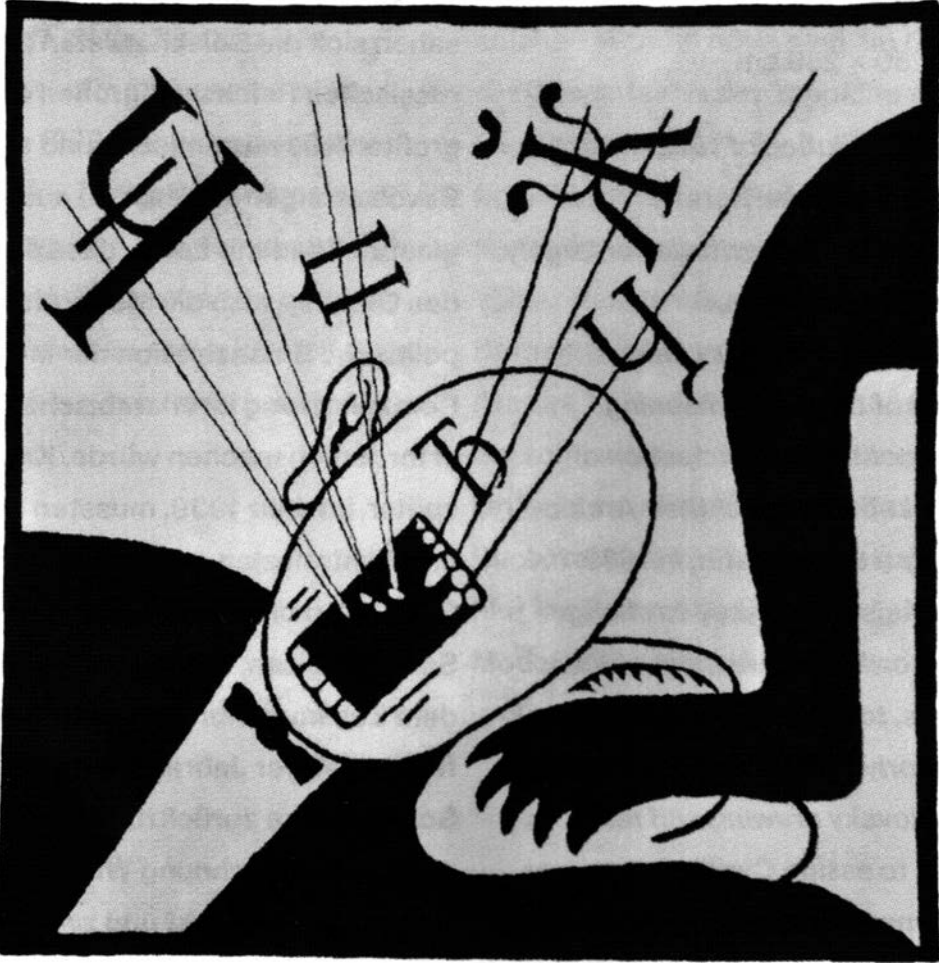
La imposició d'aquesta ortografia per Stalin el 1939 estava caracteritzada pel fet que alguns sons que no existeixen en rus van ser substituïts en cada idioma amb un altre grafema, potser segons el principi «divideix i venceràs». A la imatge de Maiakovski, la figura crida amb dolor el so *DSH* (com en la paraula *dshihad* 'gihad') = [dž] o sigui [dʒ] amb els diferents caràcters gràfics respectius.

IMATGE 1. *Love letters*, núm. 1

FONT: Catàleg de l'exposició *DSCH-ETLAG. Slavs and Tatars*. Dresden, del 6 de febrer al 14 d'octubre de 2018, Kunsthalle im Lipsiusbau.

És durant aquest mateix període que la creació del moldau, llengua que es va desenvolupar sobre la base dels dialectes romanesos parlats a l'est de Bug i Dnièster, i que també va adoptar l'alfabet ciríl·lic, va aconseguir un cert punt de finalització. Aquí, com en els altres casos en què llengües frontereres o perifèriques superposades (*overlapping languages* segons Kloss) van ser, o van haver de ser, convertides en llengües de distància a través de la normativització i codificació corresponents, es tractava de defensar-se contra demandes de més enllà de les

IMATGE 2. *Love letters*, núm. 9.

FONT: Catàleg de l'exposició *DSCH-ETLAG. Slavs and Tatars*. Dresden, del 6 de febrer al 14 d'octubre de 2018, Kunsthalle im Lipsiusbau.

fronteres: carelià *vs.* finlandès, buriat *vs.* mongol, àzeri *vs.* turc otomà, etc. En la majoria dels casos, el sistema d'escriptura dissímil ciríl·lic va servir com a instrument efectiu de distanciament i alienació.

A aquests processos d'alienació, al costat de l'ortografia, s'hi suma sempre la inundació intencionada del lèxic de la llengua dominant —el rus en el cas de les llengües de la Unió Soviètica—; però, vostès ho saben millor que jo, això ha succeït també amb el castellà i la seva influència sobre les altres llengües d'Espanya.

No obstant això, també es busquen altres marcadors de distància: fonològics, gramaticals, etc., independentment de si són lingüísticament rellevants o no. També és vàlid per a l'estratègia de distanciament entre *valencià* i *mallorquí vs. català*. Es podria citar com a exemple clàssic molt recent d'això el maneig de l'herència lingüística de Iugoslàvia, on, partint de l'antic serbocroat, no només s'han elaborat el serbi i el croat, sinó també el bosnià, el montenegri i —última invenció— el bunyevaqui.⁶

El menyspreu del criteri lingüístic d'una distància real pot, finalment, anar tan lluny en les afirmacions politicolingüístiques que fins i tot es renuncia completament a esmentar les diferències, existents o no, tal com ho expressen fórmules com: «el valencià és idèntic al català» o «el moldau és idèntic al romanès». És això realisme polític o simplement cinisme?

En el cas del moldau, es pot parlar —amb raó o sense— d'un nacionalisme fallit:⁷ des de la *perestroika* les elits moldaves s'havien revoltat contra la glotopolítica soviètica, i avui tornen a basar-se completament en el model de l'estàndard de Bucarest, amb el qual els seus avantpassats ja s'havien familiaritzat en el període d'entreguerres. El problema, però, és que les persones menys educades i especialment la població rural, una veritable «majoria silenciosa», sí que s'havien acostumat al model soviètic moldau i perceben el romanès com a aliè, actitud per a la qual també hi ha certes raons lingüístiques. Això vol dir que les estratègies normatives, sense importar el judici sociolingüístic o glotopolític, poden obtenir efectes de llarga durada.

L'acceptació social d'una norma és certament important per a la seva implementació. Això també ho veiem en el cas dels algueresos que rebutgen la norma estàndard proposada per la Generalitat per unificar tots els catalanoparlants, perquè, a causa de la dominància gairebé absoluta de l'italià com a llengua oficial, la presència simultània del sard com a llengua de proximitat, i no en última instància el factor demogràfic desfavorable al català, aquesta ja no respon a les necessitats comunicatives, si més no a les de les generacions més joves.⁸

Els límits del poder emancipador de la normativització evidenciat per aquests exemples també tenen altres dimensions. Si el cas (o fracàs) alguerès és a causa de

6. Cf. Marija ILIĆ i Bijan BÈLIC, «Eine neue Sprache entsteht: die bunjevakische 'Sprache' oder 'Mundart' in serbischen Grundschulen», a Christian VOSS i Wolfgang DAHMEN (ed.), *Babel Balkan? Politische und soziokulturelle Kontexte von Sprache in Südosteuropa*, Berlín, Kubon & Sagner, 2014, p. 93-114.

7. Vegeu Petru NEGURĂ, «Die Moldauische Autonome Sozialistische Sowjetrepublik», a Klaus BOCHMANN et al. (ed.), *Die Republik Moldau: Republica Moldova*, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2012, p. 78-86.

8. Vegeu Sophia SIMON, *L'identità linguistica e culturale degli abitanti di Alghero (Sardegna): Un approccio biografico-linguistico*, Viena, Praesens, 2018.

tenir mal coneguda la consciència lingüística dels catalanoparlants respectius, els altres mostren finalment els efectes negatius de normativitzacions que es basen en ideologies de poder. En aquest sentit, es pot, en certa mesura, estar d'acord amb Roland Barthes, que fa més de quaranta anys, el gener de 1977, va definir *La norme* com un sistema de coacció politicomoral contra el qual la literatura ha de bregar en una constant revolució.⁹ Aquesta és una afirmació que fa, en primer lloc, a la norma francesa amb el seu caràcter particularment rígid, però que, sens dubte, té també un valor més o menys general. Per l'altre costat, és obvi i indiscutible que l'establiment de normes també pot tenir un immens potencial emancipador, sobretot quan llengües desfavorides, llengües minoritàries o majoritàries de pobles que es troben sota el domini de poders colonials o altres, finalment són sotmeses a un procés d'estandardització, primer pas per als seus parlants de participar en la gestió dels assumptes d'interès públic.

El conjunt de la història europea des del Renaixement i la Reforma, i en una mesura molt més decidida des del segle XIX, no és més que la història de comunitats nacionals van dur a terme, una després de l'altra, la seva emancipació d'acord amb el sistema econòmic i la manera de viure burgesa i capitalista i, on calgués, amb la independització política. En aquests processos, en els quals la interpretació de progressista és aprovada universalment, la normativització de la llengua nacional sempre va tenir un paper important per a la creació i el desenvolupament de la comunitat. Al seu torn, no pot passar desapercbut que això sovint va ocórrer a costa d'idiomes minoritaris o altres llengües que també concorrien per la supervivència. En relació amb l'anterior, però, està clar que per a totes les comunitats que encara han de recuperar aquests processos, per exemple Catalunya, el País Basc o Galícia, cada perfeccionament normatiu suposa un gran benefici per a la pràctica comunicativa de la comunitat respectiva, sempre que es promogui l'accés a les esferes decisives de la comunicació social per a tots els seus membres.

No obstant això, fins on arriba realment el potencial emancipador de normativitzacions lingüístiques? La seva tasca consisteix, finalment, a garantir un funcionament fluid de la societat donada. Però és això el que realment desitgem en tots els casos i a qualsevol preu? Una societat, per exemple, en la qual l'abisme entre pobres i rics és cada vegada més gran, les catàstrofes mediambientals són desateses i fins i tot empitjorades, etc.? S'ha de mantenir la llengua, o millor dit la lingüística, fora d'aquests conflictes o hi ha possibilitats per a immiscir-nos-hi?

Jo considero que és important limitar la manipulació de la llengua i de patrons lingüístics que busquen consolidar, o fins i tot reforçar, la supremacia polí-

9. Vegeu Danielle SCHWARTZ, «Barthes, le langage et le pouvoir», *La Nouvelle Critique*, núm. 106 (agost-setembre 1977), p. 55-57.

tica i econòmica existent. Avui dia, la política, en gran mesura, es porta a terme en dimensions lingüístiques, i, fins i tot quan ens neguem a reduir-la a això, gran part de la política consisteix en la lluita pel poder interpretatiu de termes i discursos polítics. Per poder afermar-se en aquesta contesa, per poder resistir al fet de ser víctimes del poder manipulador del discurs polític, cal ser amos de la llengua. La primera condició és evidentment que s'estableixin normes lingüístiques i que, a més, totes les capes socials hi tinguin accés. És un requisit per a fer comprensible els discursos que es presenten com a normatius i, on sigui necessari, desconstruir i desenvolupar discursos oposats.

El periodista nord-americà Walter Lippmann ja va formular en el seu llibre *L'opinió pública*, de 1922, la pregunta: hi ha un accés directe de les persones al «món exterior» o segueixen les seves activitats un món de representacions? Aquesta és la mateixa qüestió que es troba darrere de l'anomenat *linguistic turn* en la filosofia del segle xx. Seria possible respondre a la pregunta en el sentit del marxisme segons el qual les idees es corregeixen de per si en la pràctica social, el treball i, generalment, sent la pràctica la font concloent del coneixement i la verificació o falsificació de conceptes i enunciacions. No obstant això, cal preguntar-nos llavors en quina mesura les majories encara participen en el desenvolupament de la pràctica social, política i econòmica. La realitat és que cada vegada cercles més grans són exclosos del treball remunerat com a pràctica social important. En la política s'estan posant més límits a través de la «democràcia d'espectadors», la delegació de les responsabilitats a cercles de polítics segons el principi representatiu, i la degradació progressiva dels drets de participació directa.

No és justificable, llavors, preguntar-nos si els processos de normativització lingüística i les normes establertes són parcialment culpables d'influenciar les persones en el seu «món de representacions» i de disciplinar-les socialment i política? En el sentit que l'acceptació de normes *lingüístiques* pot comportar alhora normes *socials* i *polítiques* i, per tant, l'acceptació de normatives conceptuals o discursives. De la història més recent d'Alemanya i de la meua pròpia experiència, sé que a l'est d'Alemanya durant l'època de la dictadura hi havia major conscienciació al voltant de les normes lingüístiques que a l'oest, on es posava més èmfasi en una ortografia i morfologia correctes (en els mitjans escrits i en el sector editorial). Una coincidència casual?

L'ús de normativitzacions requereix un alt grau de pensament dialèctic per a poder, d'una banda, aprofitar les seves possibilitats per al funcionament d'una comunitat al més democràtic possible, i per a reconèixer i refusar els perills d'una obediència cega cap a normatives en general, entre les quals també les lingüístiques, d'altra banda. Tots nosaltres sabem que la mera formulació o perfeccionament de normes lingüístiques, així com la seva implementació, no són suficients per a modificar fonamentalment les circumstàncies comunicatives en la seva di-

menació social. La «genderització» de la llengua com a promoció lingüística de la igualtat dels gèneres, per exemple, que es reclama i ja es practica a tot arreu, canvia poc o gairebé gens en les relacions socials com a tals. No obstant això, porta a una major consciència d'aquestes relacions i pot, per tant, ser el primer pas cap a la modificació d'aquestes estructures. De la mateixa manera, una ben efectuada normativització, que no s'empra ni com a instrument de poder per a alguns cercles ni per a excloure les classes socials més desfavorides, pot, per contra, convertir-se en una eina de mobilització d'un ampli públic per a centrar-se en l'essencial: la preservació ecològica del nostre espai vital i la democratització social i política de les nostres societats.